

Kadın ve Hadis Rivayeti Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek I*

Asma Sayeed

Çev: Orhan YILMAZ

Yrd. Doç. Dr., Bozok Üni., İlahiyat Fak.

Özet

Bu makalede Memluklar döneminde kadınların hadis ilmi sahasındaki önemine dikkat çekilmiş ve Zeyneb bint Kemâl ile Âişe bint Muhammed iki örnek muhaddis olarak incelenmiştir. Söz konusu muhaddislerin hayatı ve hadis rivayeti konularındaki bilgilere genişçe yer verilmiştir. Kaliforniya Üniversitesi öğretim üyesi Asma Syeed tarafından kaleme alınan bu makale *Studia Islamica*, No. 95 (2002), s. 71-94'te İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bu metin, makalenin Zeyneb bint Kemâl alt başlıklı kısmının (71-82 sayfaları) Türkçeye çevirisidir.

Anahtar Kelimeler: Zeyneb bint Kemâl, icazet, hadis, rivayet

* Asma Sayeed, "Larose Women and Ḥadīth Transmission Two Case Studies from Mamluk Damascus" *Studia Islamica*, No.95 (2002), s. 71-94

Giriş

Memlukler döneminde yazılmış olan biyografik eserlerin en çarpıcı özelliklerinden biri de muhaddis kadınlara yer verilmiş olmalarıdır.¹ Örneğin İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından sekizinci yüzyılda yazılmış olan *ed-Dureru'l-Kâmine* ve 9.yy.'da es-Sehâvî (ö. 902/1497) tarafından kaleme alınmış olan *ed-Dav'u'l-Lâmi* isimli eserler yüzlerce muhaddis kadın hakkında bilgi vermektedir.² Yine Safedî'nin (ö. 764/1362). *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât* ve İbnu'l-İmâd'ın (ö.1089/1676) *eş-Şezerât'u-Zeheb* isimli eserlerinde de kadın ravilere yer verildiği görülmektedir.³

Kadınların hadis rivayeti alanında yer alması batılı İslam tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. 19.yy.'ın

1. Bu çalışmanın taslak hâline gelmesinde katkısı olan Profesör Michael Cook, Hossein Modarressi ve Adam Sabra'ya teşekkür ediyorum. Bu çalışma boyunca hadis rivayet eden bayan anlamında "muhaddise" kelimesini kullandım. Hadis rivayeti sahasında teknik bir terim olan "muhaddise" kelimesi hem hadis tenkidi yapan hem de hadis hakkında bilgisi olan bayan âlimi ifade etmektedir. Bu terimin anlamını bozmadan kullanmayı tercih ettim. Memlukler döneminde kullanılan ilmî tabirler için bkz. Muhammad b. 'Abd al-Rahman al-Sakhawi (d. 902/1497), *al-Jawâhir wa-al-Durar fi Tarjamaḥ Shaykh al-Islâm Ibn Hajar* (Beirut: Dar Ibn Hazm, 1999), 1: 65-84.
2. Ahmad b. 'Ali b. Hajar al-'Asqalani (ö. 852/1449), *al-Durar al-Kaminah fi A 'yân al-Mi'ah al-Thâminah* (Cairo: Dir al-Kutub al-Jadidah, 1966); and al-Sakhawi, *al-Daw' al-Lmi' li-Ahl al-Qarn al-Tâsi'* (Cairo: Maktabah al-Qudsi, 1936), c. 12.
3. Khalil b. Aybak al-Safadi (d. 764/1362), *Kitâb al-Wâfi bi'l-Wafayat* (Istanbul: Matba'at al-Dawlah, 1931-) and 'Abd al-Hayy b. Ahmad b. al-'Imad (d. 1089/1679), *Shadharât al-Dhahab fi Akhâdr man Dhahab* (Beirut: Dar Ibn Kathir, 1982). Bu iki eser İslam'ın doğuşundan günlük yaşama kadar dönemin olaylarını içerir. Fakat bu iki eser kadınlara İbn Hacer ve Sahâvî'den daha az yer vermiştir. Biyografik eserlerde yer alan kadın-erkek oranları üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Ruth Roded, *Women in Islamic Biographical Collections* (İslami Biyografik Eserlerde Kadın), Boulder, Lynne Rienner Publications, 1994, 1-13.

KAYNAKÇA

Sayeed, Asma; çev. Yılmaz, Orhan, "M. Şemseddin Günaltay'ın Fikirlerinde Meydana Gelen Değişiklikler", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 7 (2015/7), ss. 159-170.

sonlarında yaşamış olan İgnaz Goldziher'in bu konuya dair kaydettiği anekdotlar oldukça önemlidir.¹ Ancak parçalar hâlindeki bu tarihî bilgileri bir araya getirip bireysel portreleri oluşturmada hâlâ eksiklerimiz var.²

Bu çalışmamızda Memluk Devleti döneminde Şam'da yaşamış olan iki önemli kadının hadis rivayeti sahasındaki kariyeri üzerinde duracağız. Bu bayan raviler Zeyneb bint el-Kemâl (646-740/1248-1339) ve Âişe bint

Muhammed b. Abdu'l-Hâdi'dir (723-816/1323-1413). Bu dönemde kadın ravilerin yetişmesinde üç önemli husus etkili olmuştur. Birincisi, Memlukler tarafından desteklenen sünni eğitim anlayışının hâkim olması, ikincisi hadis naklinin popüler olduğu hicri 4. (miladi 10.) yy.'dan sonra hadis rivayeti sahasındaki müspet gelişmelerden dolayı kadınların bu sahaya girebilmesi ve üçüncüsü de muttaki bir yaşam için hadis ve hadis rivayetine önem veren Hanbelî mezhebi öğreticilerinin yayılmasıdır. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak kadınların eğitimi ve hadis rivayeti sahaslarında Zeyneb ve Âişe istisna olmaktan ziyade örnek şahsiyetlerdir.

Memlukler 659/1260 yılında ekonomik ve idari bakımdan önemli bir yerleşim merkezi olan Şam'ı ele geçirdiler.³ Hicri sekizinci (miladi 14.) yy., Şam'ın Memluk Devleti'ne tamamen katıldığı bir zaman dilimidir. Hicri sekizinci (miladi 14.) yy.'ın ortalarında Moğol tehdidinin ortadan kalkması ve Haçlılara karşı elde edilen zaferler neticesinde Şam sivil ve idari bir merkez olarak güçlenirken, askeri aktiviteler de Halep'in Kuzey tarafına kaydırılmıştır.⁴ Devle-

1. İgnaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber ve S.M. Stern, George Unwin Ltd. Londra 1971, II. 366-8. Goldziher'den sonra kadınların hadis rivayet etmesi konusunu bazı tarihçiler farklı düzeylerde ele almıştır. Leyla Ahmed *Women and Gender in İslam; Historical Roots of a Modern Debate* (New Hawen, Yale Üniversitesi Yay., 1992), 46-7, 72-4, 113-5; Jonathan Berkey, *Transmission of Knowledge in Medieval Cairo* (Princeton, Princeton Üniversitesi Yay., 1992) 161-81; Hüda Lütüfi, *es-Sahâvî's Kitâbu'n-Nisâ'sı*. Bu kitap onbeşinci yüzyılda yaşamış Müslüman kadınların sosyal ve ekonomik hayatlarını inceleyen bir kaynaktır. *Muslim World*, 71 (1981)104-24, Elizabeth Sartain, *Jalâl al-Din al-Suyûti Biography and Background*(New York: Cambridge Üniversitesi Yay. 1975), 125-7; M. Z. Siddiqui, *Hadith Literature* (Cambridge, İslamic Texts Society, 1993), 117-23. Bu eserlerden hiçbiri kadın muhaddisler hakkında müstakil bir eser değildir.

2. İslam'ın başlangıcından modern döneme kadar kadınların hadis nakline olan katkıları kayıt altına alınmıştır. Basılmış olan kitaplar ve geniş miktardaki ulaşılabilir diğer tarihî kaynaklar kadınların İslam tarihinin birinci yüzyılındaki sosyal hayata katılımlarının 2. ve 3. yy.'dan daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu düşünüş Abbasi Devletinin sonlarından itibaren azalmaya başlamış ve Memlukler dönemine kadar devam etmiştir. Ben şu günlerde hadis nakli konusunda kadının rolünü araştırıyorum. Birinci asırdan dördüncü asra kadar olan süreçte kadınların az katılımlarının sebeplerini inceliyorum. A. H. Rodded bu konu ile ilgili bazı fikirleri tartışmaktadır. *Age.*, s. 65-72.

3. Memluk hâkimiyeti altındaki Şam'ın sosyolojik tarihi zikredeceğim eserlerde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190-1350* (New York, Cambridge Üniversitesi Yay., 1994), Chapter 1 "The a'yan of Damascus 590/ 1193-750/ 1350 A'yanları" 27-68; N. Eliseef, "Dimashq" Ef, II; Ira Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, (Cambridge, Harvard Üniversitesi Yay., 1967).

4. Lapidus, *Muslim Cities*, 20. Şam'ın zenginliğine ilaveten Memluk valisi Deniz (Tankiz) (711-39/1311-38) okul, medrese ve diğer eğitim kurumlarına yaptığı bağışlarla Şam'da parlak bir dönemi başlatmıştı. Onun görev yaptığı

tin kentsel altyapı çalışmaları, gelir ve giderlerin yeniden düzenlenmesi, bölgesel ekonomik istikrarı sağlamıştır. Ataları Eyyubi ve Selçuklu geleneğine uygun olarak Memlukler, Sünni öğretiyi koruyan ve yayan Medrese, Dâru'l-Hadîs ve diğer eğitim kurumlarını desteklemeyi sürdürmüşlerdir.¹ Bu gelişmeler Zeyneb bint Kemâl ve Âişe bint Muhammed'in yetişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Hicri sekiz ve dokuzuncu (miladi 14-15.) yy. boyunca Şam'daki ekonomik ve sosyal istikrar kırsal bölgelerdeki insanların da refah içinde yaşamasını sağlamıştır. Zeyneb bint Kemâl ve Âişe bint Muhammed'in yaşadığı, Şam'ın Kuzeybatısında bulunan Selâhiye bölgesi de bu kırsal bölgeler arasındaydı. Sekizinci yüzyılın ortalarında Haçlı saldırılarından dolayı Nablus'tan kaçıp Şam bölgesine gelen âlimler, bu bölgede yaşayan Hanbelîlerin itibar kazanmasına vesile olmuştur.² Bu bölge-

ye göç edenlerin çoğu Hanbelî mezhebine mensup âlimleri ile meşhur bir kabile olan Beni Kudame idi. Sultan Nureddin Zengi tarafından Şam'ın Haçlı saldırılarına karşı güvenli bir bölge hâline getirilmesi ve âlimlerin korunması ile Hanbelî mezhebi mensupları, Selahiye Bölgesi'nde Kasım Dağı'nın eteklerinde kendi toplumlarını yeniden oluşturdu. Bu toplumun verimli ilmî çalışmaları Şam ve civarında bulunan Hanbelî mezhebinin güçlenmesini sağlamıştır.

Beni Kudame kabilesi ve bölgede yaşayan diğer Hanbelî mezhebi mensupları sayesinde Selahiye bölgesi bir din ve eğitim merkezi hâline gelmiştir. Muhammed b. Tolun (ö. 953/1546) döneminde bu bölgede çok sayıda eğitim kurumundan söz edilmektedir.³ Bu kurumlar içerisinde camiler, Dâru'l-Kur'an'lar, Dâru'l-Hadisler, medreseler ve zaviyeler bulunmaktadır. 14. yy.'ın Şam tarihçisi İbn Fadlullâh el-Ömerî (ö. 749/1349) Selâhiye'yi; "bahçeler, medreseler, ribatlar, önemli şehitlikler, yüksek binalar, hastaneler, çeşitli gıdaların satıldığı canlı pazarlar ile gelişmiş bir şehir ve zengin bir bölge" olarak tanımlamıştır.⁴ Selâhiye hayranı olan 14. yy.'ın diğer bir tarihçisi İbn Batuta (ö. 779/1377) da oradaki kut-

161

dönemde Şam'da yaklaşık olarak kırk kurum inşa edilmiş veya yenilenmiştir. *Age.*, 22.

1. Berkey, 7-9, Memluk hanedanının Sünniliği benimsediği, Sünni kurumları ve âlimleri koruduğu belgelerle sabittir. Özet bilgiler için bkz. P. M. Holt, *The Age of the Crusades* (New York, Longman Group 1986), 77-81. Geniş bilgi için bkz., Stephen Humphreys, "The Expressive Intent of the Mamluk Architecture of Cairo; A Preliminary Essay", *Studia Islamica*, 35 (1972), s. 69-119.
2. Muhammed b. Tülün (ö.953/1546), *al-Qalâ'id al-Jawhariyyah fi Târih al-Salâhiyyah*, ed. Muhammad Duhmân (Damescus: Maktab al-Dirâsât al-Islamiyyah, 1949), 26-9. Hanbeli toplumunun Nablus'tan Şam'a göç etmesi ile ilgili iki çalışma yapılmıştır. Bkz. Joseph Drory, "Onbir ve Onikinci Yüzyıllarda Nablus Bölgesi Hanbelîleri" (Hanbalis of the Nablus Region in the Eleventh and Twelfth Centuri), *Asian and African Studies*, 22 (1988), 93-112; Daniella T. Heller, "Şeyh ve Toplum: Oniki ve Onüçüncü Yüzyıllarda Nablus ve Kasiyun

Dağlarında Popüler Hanbeli Toplumu", *Studia Islamica*, 79 (1994), 103-120; Michael Cook; *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought* (New York: Cambridge University Press, 2000), Chapter 7.

3. İbn Tülün, *al-Qalâ'id*, 49-211.

4. İbn Fadl Allah al-'Umari ai-Dimashqi (ö. 749/1349), "Masalik al-Absar" MSS excerpted in *Madinat Dimashq 'Inda al-Jughrafiyyin wa-al-Rahhalin al-Muslimin* ed. Salah al Din al-Munajjid, (Beirut: Dâr al-Kitab al-Jadid, 1967), 226.

sal mekânların isimlerini kaydetmiştir. Buranın fazileti sadece Hz. İbrahim'in burada doğmuş olma ihtimalinden değil, aynı zamanda altı yüz peygamber mezarının burada (el-Faradis ve Qasiyun Camii arasında) bulunmasından kaynaklanmaktadır.¹ Bölgedeki dinî kaynaklar, sosyo-ekonomik imkânlar ve burada yaşayan âlimlerden dolayı, Selahiye bölgesi, ilim tahsil etmek isteyen öğrenciler için elverişli bir yerdi.²

Selahiye'nin bir eğitim merkezi hâline gelmesinde kadınların da önemli katkıları olmuştur. İslam tarihi boyunca zengin ve soylu kadınların dindarlık ve yardımseverliğin bir göstergesi olarak medreseler, camiler ve ribatlar için bağışta buldukları belgelerle sabittir.³ Kadınların eğitime katkıları Şam ve çevresi ile sınırlı değildir. Örneğin meşhur Hanbelî Okulu olan Sahabiye Medresesi Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) kız kardeşi Râbia Hatun b. Necmuddîn Eyyûbî (ö. 643/1245) tarafından başlatılmıştır.⁴ Tarihî belgeler kadınların eğitim kurumlarına katkı sağladığını ortaya koyduğu hâlde, onların bu kurumlardan eğitim aldığı bilgisine fazla yer vermemiştir. Fakat eğitim kurumlarının fiziki yapısı, bu dönemde verilen eğitim programları ve onun şehir üzerindeki etkile-

ri, öğrenciler ve öğretmenlerle ilgili genel bilgiler, o dönemdeki kadınların eğitim durumları hakkında bize önemli ipuçları vermektedir.

Eğitime yönelik yatırımlar neticesinde Selahiye bölgesindeki ilmî faaliyetler artmış ve bu durumdan kadınlar da faydalanmıştır.⁵ Her ne kadar kadınlar, erkekler kadar ilim talebi için yolculuk yapmasalar da mukim oldukları şehirlere gelen âlimler ile temas kurup onlarla istişare etmiş ve onlardan hadis nakletme icazeti almışlardır. Bazı gezgin âlimler gittikleri bölgelerde bulunan kadın muhaddislerden de hadis nakli konusunda icazet alırlar ve dolaştıkları diğer Müslüman bölgelerde bu kadınların ününü yayarlardı. Özellikle Selahiye'nin kenar mahalleleri kadınların hadis nakli sahasında büyük katılımına şahit olmuştur. Selahiye tarihinin modern editörü İbn Tolun, kadınların ilim halkalarına ve hadis meclislerine katılmaya teşvik edildiklerini kaydetmiştir. O, büyük bölümünü Hanbelî mezhebine mensup kadınların oluşturduğu bu aktiviteyi Şam feminist kültür hareketinin başlangıcı olarak tanımlamıştır.⁶ Feminizm için bir referans olan Memlukler dönemindeki bu durum, o dönemde kadınların din eğitimine rağbet ettiklerini de göstermektedir.

Burada özet olarak kadınların hadis rivayet etmelerinin sebepleri üze-

1. Ibn Battûta (ö. 779/1377), Rihlat Ibn Battûtah (al-Maktabat al-Tijariyyah al-Kubra, 1964), 61-2.

2. Örneğin bazı âlimlerin biyografisi için bkz. İbn Tulûn, *al-Qala'id*; Shakir Mustafa, *Madinat al-'Ilm: Al-Qudâmah wa-al-Sâlihivvyah* (Damascus: Dar Talas, 1997).

3. Berkey, 162-5; Carl Petry, "A Paradox of Patronage," *The Muslim World* 73 (1983), 195-201.

4. Ibn Tülün, *al-Qala'id*, 156; ayrıca bkz. *age.*, 61.

5. Joan E. Gilbert, "Institutionalization of Muslim Scholarship and Professionalization of the Ulama in Medieval Damascus," *Studia Islamica*, 52 (1980), 106-7. Bu makalede Gilbert önceki yüzyıllarda bir ilim merkezi olarak Şam'ın yükselişini ele almıştır.

6. Muhammad Duhmân, introduction to Ibn Tulun, *al-Qalâ'id*, 5.

rinde durulacak ve akabinde iki kadın muhaddisin bu sahadaki kariyeri hakkında bilgi verilecektir. Hadis çalışmaları içerisinde yer alan “icazet sistemi” henüz hadis ilmi alanında yeterliğe sahip olmayan talebelerin hocalarına hadis okuması ve bunun neticesinde icazet almasıdır ki, bazen bu yetkiyi alan talebeler çok genç olabilirdi. Bu yolla genç ilim talipleri, uygun yaşta gerekli bilgileri öğrenebilirlerdi. İcazet yöntemi hocaya ve talebeye ilahiyat eğitiminin karakteristik özelliği olan din eğitimi süresini daha fazla uzatmaya gerek kalmadan dinî bilgiyi genişletip karşılıklı olarak paylaşma imkânı sunardı.¹ Bu tür bir din eğitimi sistemine kadınların katılması daha kolaydı. Çünkü din öğretiminde bu yol çok daha esnekti ve diğer sistemlere oranla daha az sorumluluk gerektirirdi. Mesela icazet yöntemi ile yapılan din eğitimi kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler sınırlıydı. Çünkü dinî kurallar sebebi ile erkek hoca ile bayan öğrenci veya bayan hoca ile erkek öğrencinin yakın ilişki kurmaması gerekirdi. İcazetle hadis derslerinin ikinci bir özelliği her yaş ve kapasitedeki tüm Müslümanlara açık yapılmasıydı. Birinci seviyedeki hadis derslerinde öğrenciler kısa hadisleri ve meşhur hadis kitaplarını ezberliyorlardı. İleri düzeydeki hadis derslerinde ise yaratıcı ve titiz bir entelektüel çalışma becerisine ihtiyaç duyulurdu. İleri düzeydeki hadis derslerinde geniş ve kapsamlı

1. Geniş bilgi için bkz. George Makdisi, *Rise of Colleges* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981), 128- 9; Kadınların dini ilimler içerisinde Hadis nakli konusunda niçin daha başarılı oldukları ile ilgili tartışmalar için bkz. Berkey, *Transmission of Knowledge*, 179-81.

hadis kitapları farklı âlimler nezaretinde okutuluyordu. Hadisleri doğru anlamak ve doğru nakledebilmek için Arapça dili ve edebiyatı ön koşuldu. Fakat bu hüneler, belki de kadınların ileri seviyede dersler okumadan elde etmeleri gereken becerilerdi. Aşağıda çalışmalarına dikkat çekilen iki muhaddis kadın, sözünü ettiğimiz hadis derslerine katılma şansı elde etmiş ve başarılı olmuş kişilerdir. Öyle ki, meşhur âlimler bile onların naklettikleri hadislerden faydalanmışlardır.

ZEYNEB bint el-KEMÂL

Araştırmaya konu olan birinci örnek Zeneb bint el-Kemâl, topladığı hadisleri nakletmek için hadis âlimlerinden pek çok icazet almıştır. İbn Hacer el Askalânî, Zeyneb'in öldüğünde bir deve yükü icazete sahip olduğunu kaydetmiştir.² Bu anekdota rağmen onun eğitimi hakkında bize ulaşan çok az bilgi bulunmaktadır.³ Orta Çağ'da

163

2. Tam adı, Zeyneb bint Ahmed b. Abdu'r-Rahîm b. Abdu'l-Vâhid b. Ahmed el-Makdisiyye'dir. İbn Hajar al-'Asqalani, *al-Durar*, 2: 210; çok sayıdaki icazeti sebebi ile Zeyneb'in biyografisi Goldziher'in de dikkatini çekmiştir. Bkz. Goldziher, *Muslim Studies*, 2: 367.

3. Fatma bint Kemâl'in biyografisi için bkz. al-Dhahabi (d. 748/1348), *Mu jam al-Shuyukh al-Dhahabi* (Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1990), 199; al-Dhahabi, *Kitâb Duwal al-Islâm* (Hyderabad: Da'irat al-Ma'arif, 1918), 1:190; al-Dhahabi and al-Husayni (d.763/1362), *Min Dhuyul al-'Ibar* (Kuwait: Matba'at Hukimat al-Kuwait, n.d.), 213; al-Safadi, *Kitab al-Wafi bi'l Wafâyât* (Istanbul: Matba'at al-Dawlah, 1931-), 15:68; al-Yafi'i, *Mir'at al-Jin'ân wa- 'Ibrat al-Yaqzdn* (Beirut: Mu'assasat al-'Alami li'l-Matbu'at, 1970), 4:305; İbn Hajar, *al-Durar*, 2:209-10; İbn al-'Imad, *Shadharat al-Dhahab* (Beirut: Dâr İbn Kathir, 1982), 8:221; Kahhalah, A 'lâm al-Nisa' (Damascus: Matba'at

yazılmış eserlerden ziyade hocaları ve öğrencilerinin verdiği bilgiler sayesinde onun biyografisi hakkında daha doğru bir resim ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Zeyneb bint. Kemal'in biyografisinde ihmal edilen bilgiler arasında onun mezhebinin açık bir şekilde ifade edilmemiş olması da vardır. Soyunu ifade etmek için ona nispet edilen el-Makdisiyye künyesi gibi ikinci derecede bir delil, onun Hanbelî mezhebine mensup olduğunu göstermektedir. Yukarıda geçtiği üzere onun soyu 12. yy.'da Şam ve civarına göç edip yerleşen Filistin göçmenlerine dayanmaktadır.¹ Bu dönemde Şam'da bulunan çoğu muhaddis Hanbeli mezhebine mensuptu. Hanbeli mezhebi aynı zamanda Selahiye bölgesinde mukim olan halkın çoğu tarafından da kabul edilen bir anlayıştı.²

Bir muhaddis olarak Zeyneb bint Kemâl'in kariyeri çok erken yaşlarda başladı. O henüz bir yaşında iken Şafii mezhebine mensup meşhur fakih ve muhaddis Abdu'l-Hâlık en-Niştibrî'den (ö. 537-649/1142-1251) hadis

rivayet etme icazeti aldı.³ el-Niştibrî bu icazeti Zeyneb'e 647/1249 yılında göndermişti.⁴ Biyografi yazarları, bu icazetin Zeyneb'e hadis nakletme yetkisi verdiğine dair bir bilgiyi kaydetmemiş olsalar da Zeyneb'in tanınmasında en-Niştibrî ile olan ilişkisinin etkili olduğu görüşündedirler. Bu konuda ez-Zehbî şunu kaydetmiştir: "İsnadın sağlam olmasını isteyen bir kişi Zeyneb'i dinlemek için rihle yapardı. Eğer bir kişi ondan bir hadis dinlemek için bir ay yolculuk yapsa bile bu yolculuk boşa gitmezdi."⁵ Zeyneb, hayatının ilk yıllarında birisi Aciba el-Bağariyye (ö. 647/1249) diğeri de İbn Seyyidî (ö. 647/1249) olmak üzere Bağdat'ta ikamet eden meşhur hadis âlimlerinden iki ayrı icazet almıştı. Zeyneb iki yaşında iken Habîbe b. Ömer (ö. 648/1250)'in yanına getirildiğinde bir icazet daha aldı.⁶ Aynı yıl

3. Biyografi yazarları onun nasıl icazet yahut hadis nakletme yetkisi aldığını tanımlamak için farklı ifadeler kullanmıştır. Bkz. Ibn al-Salâh (d. 643/1245), *Muqaddimât Ibn al-Salâh fi 'Ulûm al-Hadîth* (Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 1995), 96-118. (Mütercimim notu: Küçük yaşta hadis nakli ile ilgili icazet almanın caiz olup olmadığı ulema tarafından tartışılmış, çocuk yaşta icazet alanların temyiz yaşına ulaştıktan sonra eda edebileceği bildirilmiştir. Hadis Usulü alanındaki eserleri ile meşhur olan Hatîb el Bağdâdî küçük yaşta ki çocuklara icazet verilmesinin caiz olduğu görüşündedir. Bkz. Muhittin Düzenli, İslam Rivayet Geleneğinde İcazet, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 17, 2004.)

4. al-Dhahabi, *Siyar A 'lâm al-Nubala'* (Beirut: Mu'assasat al-Risalah, 1985), 23: 243. Zehebî'nin yukarıda geçen eserinde bildirdiğine göre tam adı Ziyâu'd-Dîn Ebû Muhammed Abdu'l-Hâlık b. Mu'ammer b. Hasan el-'Irakî eş-Şâfiî (d. 649/1251) olan en-Niştibrî 647/1249 yılında Zeyneb'e bir icazet göndermiştir.

5. al-Dhahabi, *Siyar*, 23:243.

6. Ibn Hajar, *al-Durar*, 2:209.

al-Hashimiyyah, 1959), 2:46-51; Zirikli, *al-A'lam* (Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayin, 1986), 3:65.

1. Drory'nin açıklamalarına göre, Hanbeli göçmenleri Makâdise diye çağırılırdı. Bunun sebebi onların Darusselam'a (el-Beytu'l-Mukaddes) komşu olan Nablus kökenli olmaları ya da Nablus bölgesinin Kur'an'da "el-Erdu'l-Mukaddes" olarak ifade edilmesindedir. Drory, 98. Fatma bt. Kemâl'e nispet edilen mezhebe ilaveten, Hanbeli biyografi dergisi *al-Durr al-Munaddad fi Dhikr Ashâb al-Imâm Ahmad* editörü dipnotta onun biyografisine de yer vermiştir. Bkz. 'Abd al-Rahman b. Muhammad al-'Ulaymi, *Al-Durr al-Munaddad fi Dhikr Ashab al-Imam Ahmad* (Cairo: Matba'at al-Madani, 1992), 2: 501.
2. Selahiye'nin Hanbelileşme süreci için bkz. Drory, 93-4.

Bağdat'ta yaşayan İbrâhîm b. Mahmûd b. el Hayr'dan (ö. 648/1250) da icazet aldı. Altı yaşına geldiğinde Halep, Harran, Aleksandra, Kahire ve Şam bölgelerinde yaşayan âlimler ona hadis nakledebileceğine dair izin verdiklerini gösteren yazılı sertifikalar gönderdiler. Zeyneb üç yaşından on iki yaşına kadar pek çok ilmî meclislere katıldı ve ders veren âlimlerden hadis dinledi. Bu buluşmalar usulüne uygun şekilde kaydedildi. Âlimler kendisine işittiği hadisleri nakletme izni verdiler.¹ Zeyneb'e verilen icazetlerin çoğu önyargı ile verilmiştir. Beş yaşından önce Zeyneb icazet almış olsa bile, onun bu yaşta iken anlayarak hadisleri öğrendiği ve bilinçli bir şekilde hadis ezberlediğini düşünmek mantıklı değildir.

Zeyneb'in erken yaşlarda icazetler aldığını ifade etmiştik. Ona icazet verenlerin neredeyse tamamı hadis rivayeti alanında uzman, ilmî başarıları ile toplum nezdinde temayüz etmiş kişil-

1. İbn Hajar, *al-Durar*, 2: 209; Zeyneb'in hadis nakli için icazet aldığı hocaları şunlardır: Habibah bint Abi 'Umar (d. 648/125); Ahmad b. 'Abd al-Da'im (d. 649/1251); Abû al-Fahm al-Yaldânî (d. 655/1257), *Siyar*, 23:311-2; Khatib Marda (d. 656/1258), *Siyar*, 23: 325; Muhammad b. 'Abd al-Hadi (d. 658/1259), *Siyar*, 23:342; Ibrahim b. Khalil (d. 658/1259); 'Ajibah al-Baqadriyyah (d. 647/1249), *Siyar*, 23: 232-3; Ibn al-Sayyidi (d. 647/1249) 23: 266; Ibrahim b. Mahmud b. al-Khayr (d. 648/1250), *Siyar*, 23: 235-6; Abû Nasr b. al-'Ulayq (d. 649/1251), *Siyar*, 23: 238-9; 'Abd al-Khaliq al-Nishtibri; Yusuf b. Khalil (d. 648/1250), *Siyar*, 23: 151-55; Rashid b. Muslim (d. 650/1252), *Siyar*, 23: 281-2; Sibte al-Silafi (d. 651/1253), *Siyar*, 23: 278-80; 'Isa b. Salamah (d. 652/1254), *Siyar*, 23: 280-1; İbn Hacer tarafından kaydedilen bu on altı isme ilaveten Kahhalah Zeyneb'e kitaplarını nakletme izni veren sekiz isme daha yer vermiştir. Bkz. Kahhalah, *A'lâm al-Nisa*, 3: 246-51.

lerdir. Daha çocukken Zeyneb'i tanıyan ve onun üzerinde etkili olan âlimler, Zeyneb'in ileriki yaşlarda uzmanlaşmış doğru bir şekilde hadis nakledebileceğine inanmışlardı.

Erken yaşlarda icazet aldığına göre Zeyneb'in eğitim hayatına erken yaşlarda başlamasına vesile olan biri olmaydı. O dönemde ilim tahsil etmiş bireylerin bulunduğu ailelerde kadınların eğitim hizmetinden faydalanması daha kolay olmaktadır.² Babalar aile bireylerinin eğitiminden sorumlu tutulurdu ve kadınların hadis derslerine katılmasında baba-kız arasındaki ilişki çok önemliydi.³ Ancak Zeyneb'in durumu çok daha farklıydı. Biyografi yazarlarının ifade ettiğine göre onun babası meşhur bir muhaddis değildi. Hicri 7 ve 8. (miladi 13-14.) yüzyılları kapsayan bazı biyografik ve tarihi eserler, Zeyneb'in babası Ahmed Kemâlû'd-Dîn ibn Abdi'r-Rahmân b. Abdi'l-Vâhid b. Ahmed el-Makdisî hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemişlerdir.⁴ Her ne kadar babası muhaddis olmasa da Zeyneb'in Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Abdi'r-Rahmân b. Abdi'l-Vâhid b. Ahmed el-Makdisî (ö. 688/1289) isminde hadis nakli alanında söz sahibi bir dayısı veya amcasından söz edilmiştir.⁵ Zeyneb'in bu yakın akrabası, başarılarından dolayı Ziyaiyye Medresesinde hocalık

2. Berkey, 169-71; Roded, 75-6.

3. Baba ile olan ilişkilerin önemi hakkındaki bilgiler için bkz. Berkey, 169-71; Lutfi, 123-4; Roded, 76.

4. Kültürel kuralların annelik ve anneler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde annesinin Zeyneb'e ya da Zeyneb'in kızına verdiği eğitim hakkında kaynaklarda bilgi bulunmaması yadırganacak bir durum değildir.

5. İbn Tülün, *al-Qalâ'id*, 80-1.

yapma hakkı kazanmıştı. Onun kızı yani Zeyneb'in kuzeni Esmâ bint Muhammed b. Kemâl Abdu'r-Rahîm el Makdisiyye (ö. 723/1323) de hadis rivayeti konusunda ünlü idi.¹ Esmâ, Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Mu'cemu's-Şuyûh* isimli eserinde babasından işittiği hadislerin bulunduğu bölümde kayıtlıdır.² Zeyneb'in, Esmâ'nın babasından, yani amcasından, hadis dersleri almış olması mümkündür. Bir muhaddis olarak Zeyneb'in şöhreti her ne kadar babasından kaynaklanmasa da ilk kez hadis meclisleri ile tanışması babası sayesinde gerçekleşmiş olabilir. Zeyneb beş yaşından önce icazet aldığına göre biri onu Hadis meclisine getirmiş olmalıdır. Dönemin önemli âlimleri ile bağlantı kurmak sureti ile Zeyneb'in babası bunu gerçekleştirmiş olabilir.

166

Kadınların ilmî başarılarını akraba ilişkileri ve baba desteğinden başka faktörler de etkileyebilir. Biyografi yazarları evlilik veya çocuk doğurmanın kadınların ilmî çalışmalarını nasıl etkilediği konusunda nadiren bilgi verirler. İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre Zeyneb muhtemelen gözlerindeki hastalıktan dolayı hiç evlenmemiştir.³ İbn Hacer bu hastalığın bir muhaddis kadın olarak Zeyneb'in çalışmasını etkileyip etkilemediği konusunda detaylı bilgi vermez. Ancak ilmî sahada ulaştığı yüksek merteye Zeyneb'in gözleri ile ilgili sorunları aştığını göstermektedir. Ayrıca evlenmemiş olması Zeyneb'in ev işlerini hafifletmiş ve ilmî çalışmalarının devamlı olmasını sağlamış olabilir.

1. İbn Hacer, *al-Durar*, 1:385.

2. Al-Dhahabi, *Mu'jam al-Shuyûh*, 150.

3. İbn Hacer, *al-Durar*, 2:20.

Zeyneb'in hayatını kaleme alan biyografi yazarları, onun küçük yaşta elde ettiği ilmî payeler ve altmış yaşından öldüğü yaş olan doksan dört yaşına kadarki ilmî kariyeri üzerinde durmuşlardır. Kaynaklarda diğer yıllar hakkında çok az bilgi vardır. Her ne kadar küçük yaşta icazet almış olsa da Zeyneb'in ilmî sahada kariyer sahibi olması, onun on ile altmış yaş arasında iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Örneğin Zeyneb, İbn Ebî Dunyâ'nın (ö. 281/894) *Kitâbu's-Samt* isimli eserini İbn es-Seyid'den rivayet etme icazeti almıştır.⁴ İbn Seyid 647/1249 yılında Zeyneb'in doğmasından bir yıl önce ölmüştür. Anlaşılan Zeyneb, ondan ders alma fırsatı bulamamış ancak *Kitâbu's-Samt*'i bir hadis meclisinde okumuştur.⁵ O, bu telifi İbn Seyit'in ölümünden sonra okumuş olmalıdır. Yani Zeyneb, aldığı icazete dayanarak bu eserdeki hadisleri nakletmiştir.

Zeyneb bint Kemâl'in şöhreti çok miktarda hadis rivayet ettiği için daha da artmıştır. Biyografi yazarları onun güvenilir bir âlim olduğunu kabul etmişlerdir. Onun rivayet ettiği hadisler Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'leri, Ebû Dâvûd'un *Sunen*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ı gibi temel hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerdir.⁶ Mezkûr temel hadis kaynaklarına ilaveten o, güvenilirlik açısından ikinci derecede sayılan hadis kaynaklarından da rivayet-

4. Kakhâlâh, 2: 49.

5. İbn Hacer'in bildirdiğine göre, İbn Seyyid hiç görüşmediği hâlde Bağdat'tan Zeyneb'e icazet göndermiştir. İbn Hacer, *al-Durar*, 2: 210.

6. Bu bilgi Zeyneb'in hayatını anlatan eserlerden elde edilen bir sonuçtur.

lerde bulunmuştur. ez-Zehebî onun Hanbeli âlimi İbrâhîm b. Hayr'dan (ö. 648/1250) on hadis kitabını rivayet etme icazeti aldığını kaydetmiştir.¹ Ayrıca onun okuduğu kitaplar içerisinde İbn Ebî Dunyâ'nın yazdığı *Kitâbu's-Şukr Lillâhi ve'l-Kanâ'a* gibi zühde dair eserler de bulunmaktadır. Ayrıca Zeyneb, hadis şeyhlerinin isimlerinden ve onlarla ilgili yapılan çalışmalardan da söz etmiştir.² Örneğin Ebû'l-Hasan b. el-Harakân (ö. 425/1033), Şuhde el-Kâtibe (ö. 570/1174) ve Abdurrahmân b. el-Cevzî (ö. 597/1200) bunlar arasında yer alır. Bunların hepsi de önemli hadisçilerdir.³ Onun geniş bilgi birikimine sahip olduğunun diğer bir kanıtı, İbn Hacer'in *Mu'cemu'l-Mufehresi*'dir. İbn Hacer'in bazı eserleri nakletme icazeti elde ettiği bu çalışmalar, bir senetler koleksiyonu mahiyetindedir. Zeyneb bint Kemâl'in bu senetlerden 139'u içerisinde görülmesi, en azından, pek çok kitabı rivayet etme izni aldığını göstermektedir.⁴ Zeyneb'in okutmak için icazet aldığı eserler Kur'an ve Hadis ilimleri ('Ulûmu'l-Kur'ân ve 'Ulûmu'l-Hadîs) ile İslam Hukuku'nun fûruatına dair ilk dönemlerde yazılmış temel kitaplardır. İslami ilimlerin çeşitli sa-

halarında yazılmış olan eserlerden nakilde bulunması Zeyneb'in bu sahalardaki yeterliğini göstermektedir.

Öğrencilerinin isim listesi de Zeyneb'in saygın bir muhaddis olduğunu gösteren delillerden biridir. Zeyneb'in öğrencilerinin de yer aldığı 8. (miladi 14.) yy.'ın önemli âlimleri, Zeyneb'i dönemin ilim meclislerinde entelektüel çevrelerle iyi ilişkiler kurabilen âlimler arasında saymışlardır. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748/1347),⁵ Halîl b. Aybek es-Safedî (ö. 764/1362)⁶ ve Tâcu'd-Dîn es-Subkî (ö. 771/1369)⁷ ondan icazet alan meşhur âlimlerdir. İbn Batuta Zeyneb'i, "bir dünya seyyahı" olarak isimlendirmiştir. İbn Batuta, 726/1325 yılında Şam'a gittiğinde kendisine icazet veren âlimler listesine Zeyneb'i de eklemiştir.⁸ İki saygın kadın muhaddis olan Şemsu'l-Mulûk bint Muhammed b. İbrâhîm ed-Dîmeşkî (ö. 803/1400)⁹ ve Âişe bint Muhammed b. Abdu'l-Hâdî (ö. 816/1413)¹⁰ de Zeyneb'ten sertifika alanlardandır. O dönemde Fıkıh ve Kelam ilminden farklı olarak Hadis rivayeti toplumun her kesimine ulaşırdı. Bu yüzden ondan hadis dinleyen pek çok insan onun öğrencisi sayıldı. Zeyneb'in şöhretine dikkat çekmek için İbn Hacer, kalabalık öğrenci gruplarının sıklıkla onun etrafında hadis dinlemek ve yazmak için bulun-

1. Al-Dhahabi, *Siyer*, 23: 236.

2. Zeyneb, İbn Hacer'in kaydettiği sekiz şeyh isminden söz etmiştir. Bkz. İbn Hajar, *al-Mu'jam al-Mufahras*, (Beirut: Mu'assasat al-Risalah, 1998) #801, 802, 816, 817, 818, 838, 866, 885.

3. Mezkûr âlimler hakkındaki biyografik bilgiler Zehebî'nin *Siyer*'inde mevcuttur. Bkz. Shuhdah al-Kitabah, *Siyar*, 20: 542-3; al-Hasan b. Shadhan, *Siyar*, 17: 415-18; Ayrıca İbn al-Jawzi için bkz. İbn Rajab, (795/1392) *Kitdb al-Dhayl 'ald Tabaqât al-Hanabilah*, (Cairo: Matba'ah al-Sunnah al-Muhammediyyah, 1953), 2: 399-433.

4. İbn Hajar, *al-Mu'jam al-Mufahras*, 672.

5. al-Dhahabi, *Mu'jam al-Shuyukh*, 199.

6. al-Safadi, *al-Wâfi*, 15:68.

7. İbn al-'Iraqi (d. 826/1422), *Dhayl 'ala al-'Ibarfi Khabar man 'Abar*, (Beirut: Mu'assasat al-Rishlah 1989), 2: 304.

8. İbn Battûta (d. 779/1377), *Rihlat Ibn Battinitah*, (al-Maktabat al-Tijariyyah al-Kubra, 1964), 67.

9. Kakhâlâh, 2: 304.

10. Kakhâlâh, 3: 187-8.

duğunu kaydetmiştir.¹ Bu şöhretinden dolayı Zeyneb'in ismini rivayet zincirine eklemek onun öğrencileri için cazip gelmekteydi.

Basılan biyografik eserler ve tarih kitaplarından elde edilen bilgilere ilaveten sem'iyât (hadisleri işitme yolu ile alıp nakletme şekli) yolu ile elde edilen bilgiler, hadis nakledenleri tanıma bakımından önemliydi. Sema yolu ile hadis elde etme işi meclislerde (hadis dinlemek için yapılan toplantılar) gerçekleşirdi. Bu hadis meclislerinin birinci amacı, okunan hadis metinlerinin doğruluğunu tespit etmektir. Bazı durumlarda hadis meclislerine katılanlar okunan hadis metinlerinin anlamı veya açıklaması üzerinde ciddi anlamda durmazlardı. Hadis meclislerindeki öncelik, hadis metinlerini ya okumak ya da dinlemektir. Öğrenciler ellerinde bulunan kopyaları mecliste dinledikleri hadislerle karşılaştırıp onların doğruluğunu test ederlerdi. Kitap basım evleri ortaya çıkmadan önce, hadis dinleme meclisleri, elle yazılan hadis metinlerini tashih etme yollarından biriydi. Çoğu zaman öğrenciler, aynı hadisi birkaç mecliste dinler ve böylece öğrendikleri bir hadisin sıhhat derecesini artırmış olurlardı.²

1. İbn Hajar, *ad-Durar*, 2: 210. İbn Hacer burada hadis nakli konusundaki bir yöntemle dikkat çekmektedir. Hadis metinlerinin tashihi ya öğrencinin hocasına hadis metinlerini okuması ya da hocanın öğrencilerine yüksek sesle metinleri okuması yolu ile yapılırdı. Bu metodun ileri seviyesi hadis dinleme meclislerindeki tartışmalarla devam ederdi.
2. Örneğin, İbn Hacer, *el-Mu'cemu'l-Mufehres* isimli eserinde hadis meclislerinde okuma ve dinleme yolu ile kimlerden hadis nakletmiş ise hepsinin isimlerini yazmıştır. Mesela onun *Sahih-i Müslim*'deki isnadları ya tamamen ya da kısmen çok sayıda bay ve bayan şeyhten işittiği isnadlardır. *al-Mu'jam al-*

Zeyneb'in hadis meclislerine katılması, kadınların Orta Çağ'da ilmî gelişmelere katkı sağladıklarını göstermesi bakımından önemlidir. İndeks türü eserlerin otuz üç yerinde, ya müstakil ya da diğer âlimlerle birlikte yönetici olarak hadis meclislerine katıldığına dair bilgiler yer almıştır.³ Hadis meclislerine katılanlara verilen sertifikalarda; toplantıya başkanlık yapan hadis şeyhi veya şeyhlerin isimleri, okunan veya üzerinde tedris yapılan kitabın ismi, toplantının yapıldığı zaman ve yer, metinleri okuyan kişinin adı, okunan hadisleri yazanın adı ve katılan öğrencilerin sayısı gibi bilgiler yer alırdı. Hadis meclislerinin yapıldığı yer çok geniş değilse, katılan öğrencilerin isimlerinin kaydedilmesi yaygın bir uygulamaydı. "*Mu'cemu's-Semî'ât ed-Dimeşk*" isimli kitap her ne kadar sema ile ilgili güncel metinlere yer vermese de kitapta yer alan kısa bilgiler Zeyneb'in öğretmenlik kariyerine ışık tutmaktadır.

Hadis meclisleri ile ilgili belgeler toplantıya katılan hocalar ve öğrenciler hakkında somut ve detaylı bilgiler ihtiva ettiği için çok kıymetlidirler. Ayrıca bu meclislerin yapıldığı tarihler âlimlerin kariyerleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Zeyneb'e verilen icazetlerin çoğu, yetmiş yedi ile doksan yaş arasında verilmiştir. Kendi evi ve öğrencilerinin evleri de dâhil olmak üzere Zeyneb, farklı yerlerde bu hadis meclislerine katılmıştır.⁴ Bir keresinde o, Emînu'd-

Mufahras, p. 27-29.

3. Stefan Leder ve diğerler, *Mu'jam al-Sama'at al-Dimashqiyyah*, (Damascus: Ma'had al-Faransi lil-Dirasat al-'Arabiyyah, 1996), s. 311-2.

4. Kendi evinde yapılan hadis meclisleri *Mu'cam*

Dîn'in bahçesinde yapılan hadis meclisinde küçük bir oturuma başkanlık etmiştir.¹ Zeyneb'in amcası Şemsu'd-Dîn'in çalıştığı el-Medresetu'z-Ziyâiyye ve İbnu'l-Kalânîsî ribatında erkek ve kız öğrencilerden oluşan sınıflar vardı.² Hicri 721 (miladi 1321) yılında Muzafferiye Camii'ndeki yüzü aşkın öğrencinin katıldığı bir mecliste Zeyneb, diğer on erkek muhaddis ile birlikte yapılan toplantıya başkanlık etmiştir. Bu toplantının yapıldığı esnada Zeyneb yetmiş beş yaşındaydı.³ Zeyneb, cuma namazından sonra evini bir okula dönüştürdü.⁴ Erkek ve bayanlardan oluşan 21 öğrenci burada eğitim görürdü.⁵ Hicri 738 (miladi 1337) tarihli belge, bu ilim meclislerinin yapıldığı dönemde onun doksanlı yaşlarda olduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi bu belgeler, ilerlemiş yaşına rağmen, Zeyneb'i ilmî faaliyetlerde aktif ve çalışkan biri olarak tanımlamakta ve Memlukler döneminde insan-

ların yaşadığı ortalama bir hayattan daha uzun yaşadığını bildirmektedir.⁶

Belgelere bakılırsa Zeyneb'in hadis rivayeti sahasındaki kariyeri, yetiştirdiği öğrenciler ve ortaya koyduğu faaliyetler açısından, yaşı ile orantılı olarak sürekli artmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi Zeyneb, daha beş yaşında iken, ileri yaşlarda bulunan pek çok âlimden icazet almıştır. Zeyneb on bir yaşına geldiğinde onun biyografisinde yer alan çoğu hocası ölmüştü. Zeyneb, erkek ve bayan hocalardan aldığı icazetlerle tanınmış ve onların hayatta kalan son öğrencileri ile birlikte olduğu için meşhur olmuştur. ez-Zehbî onun kıymetini her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre Zeyneb, Acib el-Bahderiyye, İbrâhîm b. el-Hayr, İbn Uleyk ve Abdu'l-Hâlık Nistibrî'den aldığı icazetler sayesinde seçkin bir muhaddis olmuştur.⁷ O aynı zamanda Sibtes-Selefi'den (ö. 651/1253) hadis rivayet eden son kişidir.⁸

169

al-Samâ'at isimli eserde kayıtlıdır. Bkz. s. 30, 58, 59, öğrencilerin evlerinde yapılan toplantılar için bkz. s. 31, 41.

1. *Mu'jam al-Samâ'at*, 7: 1039-41. Bu mecliste dört öğrenci vardı. Bunlar Hasan b. Muhammed al-Khallâl'in (ö. 439/1047) *Kerâmâtul-Evliyâ* isimli kitabını okuyorlardı.
2. Bu enstitülerin yapısı İbn Tolun'un *al-Qalâ'id* isimli eserinde bulunmaktadır. Bkz. *al-Medresetu'z-Ziyâiyye*, s. 76-84, *Ribât el-Qalanisiyye*, s. 85-7. İbn Tolun'un bu iki medreseyi Dârul-Hadîs olarak kaydetmesi eğitim kurumlarının farklı dallarda hizmet verdiğini göstermektedir. Yukarıda ismi geçen Zeyneb'in amcası Şemsu'd-Dîn de *al-Medresetu'z-Ziyâiyye*'de ders vermiştir.
3. *Mu'jam al-Samâ'at*, s. 89. Bu toplantıda dinlenen metin, *Cuz fi hi hadis vahid 'an Âdem b. Ebi İyas 'Abdu'r-Rahman b. Muhammed b. Şu'ayb el-Horâsâni el-Askalâni* (ö. 220/835) ismi ile bilinmektedir.
4. *Mu'jam al-Samâ'at*, 4, s. 30.
5. *Mu'jam al-Samâ'at*, 80, s. 39.

Önceki neslin sonraki nesle hadis nakletme yöntemi, bir öğretmen olarak

6. Memlukler döneminde sorumluluk taşıyan kadınlar üzerine yapılan bir çalışmada Carl Petry ölüm oranının daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü kadınlar dönemin istikrarsız ortamı ve politik kavgalarından korunuyorlardı. Bu durum (onların korunmaları) bırakılan mirasa sahip çıkmada ve bu mirası idare etmede Memluk kabileleri içinde kadınları daha aktif hâle getiriyordu. Benzeri durum Memlukler döneminde kadınlara hadis nakli görevini yüklemiş olabilir. Carl Petry, "Class Solidarity versus Gender Gain: Women as Custodians of Property in Later Medieval Egypt," *Chap. in Women in Middle Eastern History*, ed. Nikki R. Keddie and Beth Baron (New Haven: Yale University Press, 1991), 122-42.
7. al-Dhahabi, *Siyer*, 23: 232, 236, 239, 243.
8. al-Zirikli, 3:65; Selefi'nin biyografisi için bkz. al-Dhahabi, *Siyer*, 23:278-9.

Zeyneb'in hayatında da gerçekleşmiştir. O, 713/1313 yılından, öldüğü tarih olan 740/1339 yılına kadar; yani 67 yaşından 94 yaşına kadar öğrencilerine icazet vermeye devam etmiştir. Âişe bint Muhammed (723-816/1323-1413), Tâcu'd-Dîn es-Subkî (727-771/1326-1369)¹ ve Muhammed b. Alî b. Saîd el-Ensârî (734-774/1333-1372),² gençliklerini onunla geçirmişlerdir. Zeyneb öldüğünde yukarıda ismi geçen üç âlimden en yaşlıları olan Âişe bint Muhammed yetmiş yaşındaydı. Hadis rivayeti ile ilgili bu yol (icazet) sonraki bölümde detayları ile ele alınacaktır.

Hayatının sonuna kadar hadis nakli sahasında elde ettiği başarılar Zeyneb'e Müsniđâtü's-Şâm unvanını kazandırmıştır.³ O, 94 yaşında vefat etmiştir. Bi-

yografi yazarları Zeyneb'in muttaki, güzel ahlak sahibi ve cömert bir kadın olduğunu dile getirip ondan övgü ile söz etmişlerdir. Onun güvenilir bir ravi olarak uzun bir hayat yaşaması, yaşlılarla gençler arasında dinî bilginin akışını sağlamıştır. Onun bu çalışmaları belki de kendinden sonraki hadis nakli alanında söz sahibi olan kadınlar için de bir ilham kaynağı olmuştur.

---

rivayet eden kimseler için kullanılırdı. Hadis tenkidi ya da sened tenkidi ilmine göre müsniğ olarak bilinen bir kimseyi cerh ve ta'dile tabi tutmaya gerek yoktur. es-Sahavî hadis âlimleri içerisinde derece bakımından müsniği muhaddisten sonra zikreder. Ona göre müsniğ seviye bakımından muhaddise düzeyine çıkamayan kimsedir. Bkz. es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-Durer*, s. 70; Bu ifadeler biyografik sözlüklerde farklılık arz edebilir. Bu yüzden Zeyneb bint Kemâl'in rivayet ilmi bilgisine sahip olmadan sadece hadis rivayet ettiği sonucunu çıkarmak gerçeğe uygun olmayabilir.

1. Ibn al-'Irâki, 2: 304.

2. *Age*. 357.

3. Hadis âlimleri için kullanılan "Müsniđ" kelimesi bu dönemde güvenilir sened ile hadis